

modtaget med almindelig Interesse og maa saaledes i høj Grad ønskes. Det er Arbejder af denne Art, der hævder det genealogisk-personalhistoriske Studiums Berettigelse.

Poul Bredo Grandjean.

ARKITEKTURHISTORISK LITTERATUR.

Tysklands arkitektonisk og kunstindustrielt interesserede Læseverden er så stor, at den kan bære de kostbareste og fineste Billedpublikationer og samtidig skaffe sig talrige og meget gode populære Bøger for en billig Penge. Både mellem de kostbare og de billige finder man ypperlige Arbejder (af de sidste især Arkitekturhistorie i Serien: *Aus Natur und Geisteswelt*), men det lader sig dog ikke skjule, at Kvalitet og Kvantitet ikke altid stemmer overens. Det lette Bogsalg fremlokker en Art »populære« Illustrationsværker, som ikke just altid er populære i bedste Forstand, og betegnende nok er Tyskerne selv blevne betænkelige ved Fænomenet¹).

Et typisk Exempel på en sådan populær Billedbog er Dr. *Edwin Redslobs »Alt-Dänemark. Architektur und Kunstgewerbe«* (München 1914), der indeholder 320 Illustrationer til 30 Sider Text. For en overkommelig Pris (30 Mark) får man virkelig her et rigt Billedstof, og da vi i Danmark vanskelig kunde udgive et sådant Værk, må vi i første Række glæde os over, at vor Fortids gode Kunst gennem Billederne bliver almindeligt kendt i Tyskland. Men i denne Glæde blander der sig dog nogen Misfornøjelse, når man stifter nøjere Bekendtskab med Bogen, thi så bliver det unægtelig klart, at Forf. kun har et ret overfladisk Kendskab til Danmarks Fortidsminder. Uden at gå i Rette med Værkets Gruppering (Baukunst, Raumkunst, Möbel), med Billedvalget eller med Texten, der taler meget om Begrebet »Dansk Kunst« uden at gøre det stort klarere, hvad dansk Kunst egentlig er, skal Anm. nøjes med nogle Bemærkninger til Billederne og deres Underskrifter. At Høring (Font) bliver til Hjørring, Valløby (Gavl) til Vallo, Badstuen (Portal) til Frederiksborg og Staldmestergården (Portal) til Kristiansborg, er naturligvis kun Smating, men pudsigt virker det, når der pludselig dukker op et hidtil fuldstændig ukendt »Schloss Vamdrup« i Jylland, og Fejlene har fået Lov til at brede sig meget stærkt. Fonten i Magleby på Møen er ikke

¹) Sml. f. Ex. en Anmeldelse i Zeitschrift für Geschichte der Architectur Bind 5, S. 160, af E. Sauermann: *Alt-Schleswig-Holstein*. 1912.

af Kridsten, men af Gullandskalk, Lillehedinge er ikke en »gothische Backsteinkirche«, men tillige en af vore interessanteste romanske Landsbykirker, Frederik 5's Kapel er af gode Grunde ikke bygget af Harsdorff 1825, men fuldendt i dette År efter Harsdorff's Tegninger fra 1770'erne. Skulde man foruden direkte Fejl rette Misforståelser og Mangler, vilde Anmeldelsen svulme op til en lille dansk Arkitekturhistorie, og den sidstnævnte Unøjagtighed anføres kun som et blandt flere Exempler på, at Doct. Redsløb næppe kan have dannet sig nogen klar Forestilling om to så betydelige Arkitekter som Jardin og Harsdorff. Det er måske ikke et Tilfælde, at Indledningens Litteraturfortegnelse hverken nævner Weilbachs Kunstnerlexikon, Ældre nord. Architektur eller Architekten. Man vægrer sig ganske vist ved at tro, at det er muligt at behandle dansk Arkitektur uden at kende disse Værker, men der lader sig næppe finde nogen anden Forklaring på, at Hornung og Møllers Palæ i Bredgade, Østasiatisk Kompagnis Hus, Glorup, Amalienborg-Volièren, Herkulespavillonen og det gule Palæ afbildes uden at få tillagt deres velkendte Arkitektnavne. Ikke bedre er det, at Forf., trods sit bestemt fremhævede Princip at udelukke fornyede Bygninger, gengiver ikke blot Ribe Domkirkes Vest-façade og et rekonstrueret Interiør fra Borgmestergården i Århus, men endogså et Misfoster som Vemmetoftes helt i moderne Stuk og Cement udførte (og nu forøvrigt ganske ændrede) Façade; et Arbejde af Arkitekt Zeltner ophøjes herved til et typisk Exempel på dansk Arkitektur i »2. Hålfte des 16. Jahrhunderts«! Efter dette bliver man unægtelig så hårdet, at man ikke forbavses over at finde et Bord fra Tiden ved 1850 afbildet mellem Rokokomøbler »aus der Mitte des 18. Jahrh.« (S. 161) eller ved Side 151 at se en Himmelseng »vom Anfang des 18. Jahrhunderts«, der er samlet af en Rokokohimmel, et Par Havefigurer fra omtrent samme Tid, nogle Hermer i Bruskarok (c. 1650) og et Par Gavlfyldinger af en Kiste fra Slutningen af 1550'erne! Skulde man bedømme den kendte tyske Grundighed efter disse og lignende Exempler¹⁾, vilde Dommen blive meget misvisende!

Når det ikke er blevet en eller anden dansk Videnskabsmand, der har optaget et sådant Arbejde, har det ved Siden af økonomiske sikkert også ideelle Årsager; Tiden er endnu ikke moden til at skabe et Værk af den behandlede Art. Der er i de senere År gjort talrige Iagttagelser, og gamle Misforståelser er rettede; Stu-

¹⁾ I Jolles: Alt-Holland (1913, første Bind af den Serie, hvortil Alt-Dänemark hører) afbildes som et hollandsk Møbel en middelalderlig Kiste i »Nationalmuseum, Stockholm«. Originalen er et fyensik Bondemøbel fra Tiden om 1550, der står i Nationalmuseet i København!

diæt er endnu i så livlig Vækst, at en udførlig Arkitekturhistorie meget hurtigt vilde blive forældet. Man må f. Ex. ikke tro, at Forskere som Löffler, Helms og Koch har sagt de sidste og afgørende Ord om Danmarks romanske Bygningskunst. Hvor mange Fund der endnu er at gøre, og hvor mange Spørgsmål der endnu skal løses, mærker man ved Læsningen af Museumsdirektør *M. Mackeprangs* Serie af mindre Afhandlinger i Arbog for nordisk Oldkyndighed 1914. »*Sonderjyllands middelalderlige Landsbykirker*«, som særlig drøfter de slesvigske Bygningers Forhold til samtidig dansk og tysk Arkitektur og klart påviser deres udprægede Danskhed, er et ypperligt Forsøg på at give en Oversigt over Landsbykirkerne i en enkelt gammeldansk Provins; skarpt fremhæves de lokale Ejendommeligheder, og netop ved at udskille stedlige Grupper af Bygninger og Døbefonte viser Afhandlingen den Vej, som må tilbagelægges for at kunne give en Oversigt over vore talrige og interessante Landsbykirker fra Valdemarstiden og udrede det endnu ikke tilfredsstillende løste Spørgsmål om deres Alder. Først når Monumenterne er studerede geografisk i alle deres Detaljer, når man har genfundet de enkelte Bygmestre og Stenhuggere, der har arbejdet på en Egn, kan man nå frem til en virkelig Oversigt og til nøjagtige historiske Resultater. I Afhandlingen om »*En romansk Teglstensgruppe i Vendsyssel*« behandler Mackeprang dernæst de ejendommelige Kirker i Hjørring, Børglum og Dronninglund samt de ti vendsysselske Landsbykirker af Mursten, der ligger som en Enklave mellem Nørrejyllands Granitkvaderbygninger, og kommer til det nye Resultat, at denne isolerede Gruppe gennem Vexelvirkningen mellem Domkapitlerne i Ribe og Børglum er påvirkede af Ribeeegnens Tufstenskirker. I mindre Studier besvares Spørgsmålet »*Er Spandet Kirke opført efter 1323?*« med et bestemt Nej; endvidere påvises »*Skaansk Indflydelse paa romanske Landsbykirker i Nord- og Østsjælland*«, og endelig nævnes en Række Exempler på »*Udøvendig malet Dekoration paa middelalderlige Kirker og Renaissancebygninger*«, et hidtil næsten ganske upåagtet Forhold, idet Kalkmalerier i fri Luft kun dårligt modstår vort barske Vejrlig. At de virkelig kan findes på Murværk og især i gotiske Blendinger, maner til den yderste Varsomhed ved Restaureringer af blandingssmykkede Murflader.

Medens vore romanske Kirkebygninger efterhånden har fået en ret rig Litteratur, er vor sentmiddelalderlige Murstensgotik til de seneste År vedblevet at være Forskningens Stedbarn; man har ladet sig skræmme af de stundom grove Enkeltheder og ikke haft Blik for de prægtige Helhedsvirkninger. Så meget mere må det anerkendes, at Cand. *Vilh. Lorenzen* har begyndt at optage de

danske Klostres Bygningshistorie til udførlig Behandling. Ifølge Værkets Plan skildres hver enkelt Munkeorden som et afsluttet Hele og i et særligt Hefte; foreløbig er udkommet som første Bind de danske Helliggåndsklostres og som andet Bind »*De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*« (1914), sluttende sig til Lindbæks Klosterhistorie. Hvad der i det foregående (S. 85) er sagt om det historiske Værk, kan til en vis Grad gentages om det arkitekturhistoriske. Netop fordi vort Kendskab til den hjemlige Gotik ikke er velfunderet, har det været nødvendigt at opløse Værket i en Række Monografier, og at give en sammenfattende Redegørelse for Gråbrødrenes Byggevirksomhed er ingenlunde let. Af Ordenens 29 Klosterhjem indenfor Danmarks gamle Grænser er der nu kun bevaret Stumper af 6—7 Klostre og kun 3 Kirkebygninger (Horsens, Nykøbing F., Ystad). Men fra et af de fuldstændigt forsvundne Klostre, S. Clara i Roskilde, foreligger der mærkelige Dokumenter om Middelalderens praktiske Byggeforhold, og fra tre af de nedrevne Kirker (Viborg, Odense og Svendborg), der trods Ordenens strænge Forskrifter har hørt til vore pynteligste Bygværker fra den yngre Middelalder, findes Tegninger, som tillader et ret indgående Studium af deres Arkitektur. Netop Udredningen af disse forsvundne Bygninger hører til Værkets interessanteste og bedste Partier. De egentlige Arkitekturbeskrivelser kunde man ønske noget nøjagtigere og præcisere, og Anmeld. skulde tro, at Lorenzen netop på Grund af sine lidt vel flygtige Murværksundersøgelser har gjort Klosterbygningerne i Slesvig for gamle; selv om det er rigtigt, at Dele af Klosteret når tilbage til Tiden omkring 1300, må store Partier sikkert være ombyggede i den seneste katolske Tid¹⁾. Uden indgående Kendskab til det behandlede Mindesmærke er det dog umuligt at diskutere de mange Enkeltiagttagelser, og efter at Anm. tidligere har måttet gøre en Del Indvendinger mod Værkets første Del (sml. Architekten 1914, Bind 16, S. 357), er der her mest Grund til at fremhæve, at Lorenzens Resultater vedrørende Franciskanerne står langt solidere.

Foruden en lille Opsats om den nedrevne Dominikanerkirke S. Lucius i Holbæk, hvis Bygningshistorie lader sig skrive på Grundlag af de under Nedbrydningen tagne Fotografier²⁾, må som et godt Bidrag til dansk Klosterarkitektur nævnes *Næstved St. Peters Kloster. To Afhandlinger udgivne af Herlufsholm Stiftelse i Anledning af 350 Aarsdagen for dens Oprettelse 1565 — 23. Maj — 1915* (Ikke i Boghandelen). Museumsinspektør C.

¹⁾ Jvfr. M. Mackeprangs Anmeldelse i Hist. Tidsskrift, Række 8, Bind 5, S. 447.

²⁾ Chr. Axel Jensen i Architekten, Bind XVI, S. 501.

Neergård rammer her en Pæl gennem den gamle og udbredte Fejltagelse, at det Benedictinerkloster, der senere fik Navnet Skovkloster, indtil 1261 skulde have ligget ved St. Peders Kirke i Nestved By, og påviser, at Klosterets Flytning fra By til Land må være foregået mindst et Par Menneskealder tidligere, medens Doct. Francis Beckett giver en Oversigt over Herlufsholm Kirke og dens Inventar, der trods sin korte og populære Form bringer forskellige nye Oplysninger bl. a. om Kirkens oprindelige fem Apsider.

Har det sidste Arstid således været frugtbart på større og mindre Bidrag til dansk middelalderlig Bygningshistorie, er heller ikke Renæssancetiden bleven forsømt. Der er udkommet hele to rigt og smukt illustrerede, kostbare Pragtværker om Christian 4's Slotte, Rosenborg og Frederiksborg, begge understøttede af Carlsbergfondet¹⁾. *Bering Liisberg: Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have* (1914, Trydes Forlag) bringer som Indledning en underholdende Opsats om Lysthuse i Almindelighed, og med indgående Brug af Regnskaber og mange andre Kilder gennemgår Rosenborgs Slotsforvalter og Museumsinspektør derefter Slottets Historie. Ikke mindst ved Studiet af Regnskaberne for senere Reparationer og Omdannelser er der kastet nyt Lys over Bygningens oprindelige Indretning, over dens bestemte Adskillelse mellem Kongens Privatbolig i Stueetagen og Rummene i de øvre Stokværk; til første Sal har der oprindeligt ført ydre Trapper, som nu er forsvundne. Men gamle Regnskaber er ikke altid lige gode Kilder, og Bering Liisberg er måske noget for tilbøjelig til at bygge alene på dem og f. Ex. at drage Slutninger af deres Tavshed²⁾. De har da også ført Forfatteren på Afveje ved Behandlingen af den Vrimmel af større og mindre Lysthuse, som gik forud for det store Lysthus; men i sidste Øjeblik er det lykkedes ham at finde afgørende og slående rigtige Forklaringer, og i en Efterskrift kan B. L. fastslå det interessante Faktum, at Rosenborg ikke er bygget i een Støbning, men i sine Mure rummer Rester af en lidt ældre Bygning, det første »store Lysthus«, der blev grundlagt 1608 og stod færdigt 1609, men som udvidedes og omdannedes 1609—15 og da efterhånden blev til det Rosenborg, vi kender. Med Rette fremhæver Forf. til Slut, »hvor nødvendigt det er at have et indgående, fortroligt Kendskab til alle Enkeltheder i en gammel Bygning for at vinde den fulde Forståelse af de den vedrørende Byg-

¹⁾ Sml. Anmeldelse af Jørgen Olrik i Historisk Tidsskrift, 8, 5, S. 436.

²⁾ B. L. slutter sig på Gænnen Made til, at Rosenborgs Spir ikke har fået Vindfløje før 1692 (S. 40); ved en ganske parallel Slutning af de foreliggende Kilder vilde man komme til det Resultat, at en Maler 1609 har malet Døre og Vindueskarme, som slet ikke var lavede af Snedkerne!

ningsregnskaber«. Men så rigtigt Resultatet end er, har han dog næppe meddelt alle sine Iagttagelser. Det er f. Ex. ikke oplyst, at man på Planen (S. 219) utvivlsomt ser en Stump af Gavlen på det ældste »store Hus« stående inde i det nuværende Slot; på anden Måde kan det næppe forklares, at Muren mellem det mørke Sovekammer og Frederik 3's Marmorsal er den sværeste Skillemur i hele Slottet. Vi får ikke nøjagtig Besked om den ældre Bygnings Materiale så lidt som om de nuværende Ydermures Sten; hvis det havde været Tilfældet, vilde B. L. ikke have angivet Skalmurens Tykkelse til 40 Millimeter, thi den må dog være mindst en halv Sten svær, d. v. s. 12 Cm. Lidt mere Kendskab til det rent bygningstekniske vilde have sparet os for denne og lignende Fejltagelser, og uden at ville forringe Værkets gode Sider må det også være tilladt at beklage, at Forf. ikke har fordybet sig i Rosenborgs Kunst; Beskrivelserne af Lofter, Døre og andet Bygningsudstyr er påfaldende korte; der er ikke gjort Rede for de vexlende Stilarter i Slottets Udstyr, og Sproget er næsten kemisk rent for Ornamentnavne og Udtryk for dekorative Detaljer. Det rige og gode Billedstof afhjælper selvfølgelig Manglen; men hvis Texten var bygget på et indtrængende Studium af Slottet og dets Udstyr, vilde Forf. næppe have henført de kinesiske Panelmalerier i Christian 4's Værelse til Slottets ældste Tid; medens selve Panelerne er oprindelige, er deres malede Dekorationer vel næppe stort ældre end det såkaldte Christian 4's Skrivebord, et Møbel fra Tiden om År 1700. Og også på andre Punkter bevirker dette Forhold, at det ikke er lykkedes Bering Liisberg at nå helt til Bunds. Spørgsmålet om Rosenborgs Arkitekt bliver således kun strejft.

I lange Tider har Spørgsmålet om de ledende Arkitekter for Christian 4's Slotte været dunkelt, og måske løses det aldrig helt. Men i Værket *Frederiksborg, udgivet af det nationalhistoriske Museum, Bind II, Slottets Historie af Francis Beckett*¹⁾ er Spørgsmålet virkelig rykket sin Løsning et godt Stykke nærmere. Det er betegnende for Doct. Becketts vidtspændende Viden og flittige Forskning, at man skal ty til en godt skjult Note i hans Værk (S. 257) for at finde en sandsynlig Hypotese om den kunstneriske Ophavsmand til Rosenborg og Ibstrup; meget taler for, at det er den ældre Stenwinkels Mestersvend, Willum Cornelisz, der i Årene efter 1607 virkede som Kongens Bygmester i København. Overbevisende er også Becketts Udredning af, at Hans Stenwinkel den ældre har udarbejdet Frederiksborgs Plan i de store Træk, men at den praktiske Udførelse efter hans Død 1601 er kommet

¹⁾ Som Bind I vil udkomme en Række Opmålinger af Slottet.

i andre og ringere Hænder, og at Slottets yngste Partier, Galleriet i Slotsgården og Forbygningen med den indre Slotsgrav samt Dele af Forborgen med det pragtfulde Porttårn, skyldes Sønnen, Hans Stenwinkel den yngre. Under alle Omstændigheder forklarer denne Formodning en Række af Frederiksborgs kunstneriske Ejendommeligheder, den ypperlige og virkningsfulde Helhed, de gennemgående sløje Enkeltheder og den kunstneriske Opblussen i de yngste Partier, hvis kraftigere Barok er stærkt påvirket af den yngre Stenwinkels Læremester, den bekendte nederlandske Arkitekt Hendrik de Keiser. På disse vanskelige Felter har B. bevæget sig med stor Finhed og Takt og løst Kildernes tilsyneladende Modsigelser og Gåder, f. Ex. vedrørende Galleriet inde i Slotsgården. Stundom er det vel gået Frederiksborgs Kunsthistoriker på lignende Måde som Rosenborgs Historieskriver; på visse Punkter er der næppe taget håndfast nok på Skildringen af selve Slottet, dets Sandstensskulpturer og dets Mursten. Hist og her, på underordnede Punkter, kan man også nære Tvivl om Becketts Resultater. Men det vilde være ubilligt at fæste sig derved. Thi Arbejdet viser både Forf.s store Fylde af kunsthistorisk og historisk Viden og hans Evne til at beherske og sammenfatte Stoffet, at bringe det mest mulige ud af magre Kilder og at fremstille de tørre Fakta i en pyntelig, velskreven og underholdende Form, der dog på dansk Maner stiller sig kritisk og nøgternt overfor sit Æmne. Det er utvivlsomt det modneste og bedste af Doct. Becketts Værker om dansk Arkitekturhistorie, og en heldig Skæbne har sat ham i Stand til også i det ydre at gøre Bogen så monumental og smuk, at den er en Pryd for dansk Boghandværk.

Danske arkitekturhistoriske Værker, som kræver et rigt Billedstof, finder vanskelig Vej ud til en bredere Læseverden; kun få køber dem, og færre arbejder dem igennem. Men så meget heldigere er det, at vi dog herhjemme kan skaffe Midler til at udgive så smukke Publikationer. Slige store Værker synes måske lige så upopulære som videnskabelige Småundersøgelser¹⁾, men betyder dog hver for sig Skridt fremad mod en dybere Forståelse af vore Fortidsminder og baner derved også Vejen for Folkets Kærlighed til og Glæde ved vor gamle Bygningskunst.

C. A. J.

¹⁾ Den senere Tids Bidrag til nyere dansk Bygningshistorie indskrænker sig til mindre Tidsskriftsartikler i det fortjenstfulde Fagblad Architekten, hvis Bind XVI bl. a. indeholder Oplysninger om Frue Kirkes Spir fra 18de Aarh. og dets nu af Arkitekt Levy fundne engelske Forbillede, om Lerchenborg Have og om Hofteatret ved Christiansborg (af Fr. Schiøtt). I Bind XVII forekommer en nyttig Oversigt over Jardins og hans Elevers Arbejder samt et Referat af O. Sirén: »Nicodemus Tessin d. y. Studiereser i Danmark, Tyskland etc.» (1914), der indeholder interessante Domme over dansk Arkitektur på Christian 5's Tid.